

Srđan T. Korać*

Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

Ljudska (ne)bezbednost, ratovanje i međunarodni odnosi: feministički pristup

Apstrakt

Rad razmatra kako feministički pristup kao deo korpusa kritičkih teorija međunarodnih odnosa i međunarodne bezbednosti može doprineti širenju i produblivanju znanja o zanemarenim ili neprepoznatim aspektima fenomenologije ljudske (ne)bezbednosti u kontekstu ratovanja kao društvene prakse. Autor nastoji da ukaže na čvorišne tačke u kojima se osnovne postavke feminističkog pristupa ukrštaju sa potrebom za valjanim opisom i objašnjavanjem preostalih „slepih mrlja” fenomenologije ljudske (ne)bezbednosti posmatrane iz ugla stvarnosti međunarodnih odnosa, te mogu da pruže saznajni doprinos i nadomeste usko vidno polje pozitivističkog *mainstreama*. Saznajne prednosti feminističkog pristupa sagledane su u više ravni: međudejstva odnosa dominacije i proizvodnje znanja o ljudskoj (ne)bezbednosti, uticaja hijerarhija moći i suverenosti na stvaranje ljudske nebezbednosti, složene prirode netipičnih nosilaca nasilnih praksi i etike brige. Autor zaključuje da feministički pristup ima epistemološki potencijal za osvetljavanje aspekata ratovanja kao društvene prakse zanemarenih u literaturi teorijskog *mainstreama*, a posebno aspekata koji ukazuju na raznolikost i specifičnu prirodu izvora ljudske nebezbednosti uslovljenu ratnim operacijama. Feministički pristup dodaje kamenčić mozaiku znanja koji omogućava celovito razumevanje svakodnevnih iskustava ljudi uhvaćenih u vrtlog ratnih dešavanja, suprotno njihovoj volji i moći odlučivanja.

Ključne reči

ljudska bezbednost, međunarodni odnosi, međunarodna bezbednost, ratovanje, kritičke teorije, feminističke teorije

---

* srdjan@diplomacy.bg.ac.rs

LJUDSKA BEZBEDNOST U BESKRAJNOM VRTLOGU NASILNIH PRAKSI MEĐUNARODNIH AKTERA

Nasilje je sveprožimajuća komponenta društvenih odnosa utoliko što nadilazi okvire ratovanja kao društvene prakse, mada, površno posmatrano, deluje kao da ciklično, iznova i iznova, izvire iz te prakse i potom u nju uvire.¹ Nasilne prakse su uvek tu negde oko nas, skrivene u dinamici društvene moći; one su potka međudejstva različitih političkih zajednica, čak i kada nema rata kao primene organizovane oružane prinude. Džon Gilmartin (John Guilmartin) sa pravom primećuje da istorija civilizacije obiluje primerima dugih oružanih konflikata gde je prelaz iz ratnog stanja u mirnodopsko stanje često zamagljen, jer su u asimetričnim sukobima maksimalistički politički ciljevi neprilagođeni elastičnoj sposobnosti ratujućih entiteta da tačkasto rasprše svoje borbene akcije.² U odsustvu odlučujuće prevage na bojištu bez jasne linije fronta i odlaganja postizanja usvojenih (spoljno)političkih ciljeva, ratne operacije se nakon čestih primirja obnavljaju u nadi da će doći do uspostavljanja nadmoći projektovane oružane sile potrebne za proglašenje pobeđe i nametanje sopstvene volje poraženom. Iako nisu masovno destruktivne kao u totalnom ratu, te često ne donose užasan kraj borcima i civilnom stanovništvu, čini se da nasilne prakse u asimetričnom ratovanju ranog 21. veka prouzrokuju „užas bez kraja“.

U klasičnoj realističkoj recepciji rata kao oblika međunarodnih odnosa analiza se ograničava na okolnosti koje su uslovile odluku državnog i vojnog rukovodstva da izaberu ratne operacije kao optimalno sredstvo za ostvarenje spoljnopolitičkih ciljeva ili zaštitu nacionalnog interesa. Time je analiza, po pravilu, usredsređena isključivo na ravan čitave političke zajednice (npr. na odmeravanje stečenih ili izgubljenih resursa), dok se izostavlja razmatranje kako krajnji ishodi akcija preduzetih na osnovu odluka državnika i vojnih vođa pogađaju živote običnih ljudi. Na taj način istraživači međunarodnih odnosa gube iz vida da fenomenologija ratovanja kao drevne društvene prakse daleko intenzivnije prožima i oblikuje društvene odnose, te u pogledu vremena trajanja i dalekosežnosti učinaka po društveno tkivo nadilazi formalne granice ratnog stanja. Društvena utisnutost ratovanja počiva na nasilnim obrascima ponašanja prisutnim u mirnodopskoj socijalnoj dinamici, a koncept kontinuuma nasilja dodatno baca svetlo na povratnu spregu između tih obrazaca i sistematičnosti nasilja u ratu, odnosno na kontinuitet nasilnog delanja u vremenu i prostoru (u miru, tokom priprema za rat, u vreme rata i posle

---

¹ Azar Gat, *War in Human Civilization*, Oxford University Press, New York, 2006, pp. 662–667.

² John F. Guilmartin, “Ideology and Conflict: The Wars of the Ottoman Empire, 1453–1606”, *Journal of Interdisciplinary History*, Vol. 18, No. 4, 1988, p. 722.

rata).³ Stoga ne čudi što je Karolin Nordstrom (Carolyn Nordstrom), na osnovu dugotrajnih antropoloških istraživanja u ratnim zonama, zaključila da nasilje osećamo kao egzistencijalnu krizu, pošto je tesno isprepletano sa osećanjem osujećenosti u ostvarenju životnih potencijala.⁴ Prema Nordstromovoj, negativan učinak nasilja prodire daleko dublje u društveno tkivo, jer preživljeno nasilje oblikuje kolektivnu budućnost posredstvom preobražaja kulturnih obrazaca ponašanja i proizvodnje znanja kroz koje spoznajemo društveni svet oko nas i naše mesto u njemu, te im, shodno tome, pridajemo smisao.⁵ Za Nordstromovu, rat je nehuman zato što proizvodi nasilje koje dolazi sa jasno izraženom voljom da povredimo drugog kako bi ga potčinili i učinili politički inertnom osobom; upravo je taj emotivni kontekst nasilnog čina ono što definiše odnos nasilja sa političkom voljom.⁶

Premda je na prvi pogled obično usmerena na pokoravanje ili uništavanje neprijatelja kao Drugog, intencionalnost sistematičnog nasilja u ratu, u naponu rušilačke snage, zapravo zahvata i sam kolektivitet iz kojeg je projektovana. Beri Bazan (Barry Buzan) ukazuje na paradoks između očekivanja građana da država neutrališe raznovrsne izvore nebezbednosti i istorijske činjenice da se upravo država pojavljuje kao jedna od stalnih bezbednosnih pretnji po pojedinca.⁷ Svest o tom paradoksu dobila je širi momentum u javnom diskursu na globalnom nivou tek pre malo više od dve decenije. Koncept i politika ljudske bezbednosti ušli su od sredine devedesetih godina 20. veka, angažovanjem Ujedinjenih nacija, u područje interesovanja naučnih istraživanja i praktično-političkih analiza.⁸ Na tragu udžbeničkih definicija, ljudska

---

³ Cynthia Cockburn, "The Continuum of Violence: A Gender Perspective on War and Peace", in: Wenona Giles and Jennifer Hyndman (eds.), *Sites of Violence: Gender and Conflict Zones*, University of California Press, Berkley and Los Angeles, 2004, pp. 24–44; Jacqui True and Maria Tanyag, "Violence Against Women/ Violence in the World: Toward a feminist conceptualization of global violence", in: Caron E. Gentry, Laura J. Shepherd and Laura Sjoberg (eds.), *The Routledge Handbook of Gender and Security*, Routledge, Oxon and New York, 2019, pp. 16–17.

⁴ Carolyn Nordstrom, *Shadows of war: Violence, power, and international profiteering in the twenty-first century*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, and London, 2004, p. 59.

⁵ *Ibid.*, p. 60.

⁶ *Ibid.*, p. 61.

⁷ Barry Buzan, *People, States, and Fear: The National Security Problem in International Relations*, Harvester Wheatsheaf Books, Brighton, 1983, p. 20.

⁸ Neil S. MacFarlane and Yuen Foong Khong, *Human Security and the UN: A Critical History*, Indiana University Press, Bloomington, 2006; "Human Development

bezbednost pojmovno obuhvata osiguranje temeljnih ljudskih vrednosti od raznolikih kritičnih i ekstenzivnih pretnji, i to u rasponu od prava na telesni i psihički integritet do nesmetanog ostvarivanja životnih potencijala pojedinaca.⁹ Bez namere da ulazim u dugotrajne i složene rasprave o prevelikoj „rastegljivosti” sadržaja pojma ljudske bezbednosti, za potrebe ovog rada naglašavam epistemološki značaj uvođenja ovog koncepta kao zahteva za uključivanjem perspektive zaštite vitalnih ljudskih vrednosti u proučavanje fenomenologije nasilnih praksi u međunarodnim odnosima. Koncept ljudske bezbednosti zapravo skreće pažnju sa saznanje perspektive *mainstream* teorija o međunarodnim odnosima, u kojoj je predmet istraživanja isključivo sužen na državu (eventualno međunarodne institucije) kao neprikosnovenog aktera u globalnoj areni, a time na vrednosti shvaćene kroz optiku koncepta nacionalne bezbednosti i nacionalnog interesa. Integralna veza između države i društva – jedna od opštih „istina” naučne discipline međunarodnih odnosa, sada je predmet kritičkog preispitivanja zbog očigledne činjenice da je država u manjoj meri sposobna da delotvorno zaštiti građane od spoljnih pretnji, a često samo delovanje njenih institucija proizvodi rizike po domaće stanovništvo.¹⁰

Za zastupnike kritičke teorije insistiranje države na ostvarivanju suverenosti isključivo posredstvom jačanja vojnih kapaciteta, a uz ignorisanje pretnji koje stvarno pogađaju pojedince u ravni njihovog svakodnevnog života, jednostavno je nemoralno.¹¹ Na aksiološkoj osi se, pored vrednosti pridatih državi kao suverenoj političkoj zajednici, sada nalaze i globalno normativno priznate vrednosti inherentne pojedincu kao članu te zajednice i ujedno ljudskom biću.¹² Imajući u vidu upravo razvoj međunarodnog prava ljudskih prava tokom proteklih nekoliko decenija, pitanja ljudske bezbednosti moraju imati prvenstvo nad razlozima bezbednosti države. Drugim rečima, koncept

---

Report 1994: *New Dimensions of Human Security*”, UNDP, 1994, www.hdr.undp.org/en/content/human-development-report-1994 (Accessed August 10, 2020).

⁹ Fen Osler Hampson, “Human Security”, in: Paul D. Williams (ed.), *Security studies: An introduction*, Routledge, Oxon and New York, 2008, pp. 231–232; *Human Security Now*, The Report of the Commission on Human Security, New York, 2003, p. 4.

¹⁰ Mohammed Ayoob, “Security in the Age of Globalization: Separating Appearance from Reality”, in: Ersel Aydinli & James N. Rosenau (eds.), *Globalization, security, and the nation-state: Paradigms in transition*, State University of New York Press, Albany, 2005, p. 11.

¹¹ Tara McCormack, *Critique, security and power: The political limits to emancipatory approaches*, Routledge, Oxon and New York, 2010, pp. 120–121.

¹² Ramesh Thakur, “A Political Worldview”, *Security Dialogue*, Vol. 35, No. 3, 2004, pp. 347–348.

ljudske bezbednosti upućuje na to da je za celovitost objašnjenja stvarnosti međunarodnih odnosa važan i naučni sud o opažanju pojedinaca o (ne)bezbednosti, a ne samo stanje bezbednosti sagledano u prizmi zvaničnog tumačenja predstavnika državne vlasti – ma koliko njena spoljna politika počivala na nespornom demokratskom legitimitetu.

Pojedini autori naglašavaju da proces definisanja pretnji i onoga šta konstituiše bezbednost treba da uključi interakciju sa krajnjim korisnicima bezbednosti, odnosno sa zainteresovanim društvenim akterima u datom socijalnom kontekstu, budući da je društvena svrha istraživanja osnaživanje ljudi pogođenih uočenom i definisanom pretnjom.¹³ Rezultati istraživanja iz perspektive ljudske bezbednosti treba da pomognu ciljnoj grupi da ona sama otkrije svoje potencijale i kako da ih iskoristi za smanjivanje ili potpuno uklanjanje identifikovane pretnje. Emancipatorski potencijal koncepta ljudske bezbednosti u vidu pružanja prostora marginalizovanim i viktimizovanim grupama da se oglase protiv represije, dominacije i hegemonije, posebno društava sa globalne periferije čiji kvalitet života je inače na udaru destruktivnih učinaka stalnih oružanih sukoba ili spoljnih vojnih intervencija.¹⁴ Utoliko je važna primena tog koncepta u istraživanju procesa kojim se uspostavljaju razlike u oceni moralne relevantnosti konkretnih pojedinaca/grupa i stvaraju uslovi za njihovo kategorisanje pod rubrikom čovečnosti. Time bi trebalo da se otklone ograničenja (neo)realističkog pristupa proučavanju rata kao oblika međunarodnih odnosa proistekla iz suženog tehnokratsko-pragmatičnog sazajnog polja, prevashodno usmerenog na prioritet delotvornog sprovođenja spoljne politike. Takođe, proučavanje ljudske bezbednosti u kontekstu ratovanja kao društvene prakse može da preispita tezu *mainstream* pozi-

---

¹³ Emil Sloth Pedersen, "Human Security – Defining and Applying the Concept", in: Svetlana Stanarević, Goran J. Mandić, Ljubinka Katić (eds.), *4th International Academic Conference on Human Security: The proceedings of human security and new technologies*, University of Belgrade – Faculty of Security Studies, Belgrade, 2018, pp. 249–263; Katja Svensson, "Human security as inclusive security – gender, epistemology and equality", *African Security Review*, Vol. 16, No. 2, 2007, p. 5.

¹⁴ Oliver P. Richmond, "Emancipatory Forms of Human Security and Liberal Peacebuilding", *International Journal*, Vol. 62, No. 3, 2007, pp. 458–477; Earl Conteh-Morgan, "Peacebuilding and Human Security: A Constructivist Perspective", *International Journal of Peace Studies*, Vol. 10, Issue 1, 2005, pp. 69–86. Istini za volju, treba biti pažljiv oko ocene upotrebe ideje ljudske bezbednosti u kontekstu širenja demokratskog mira na društva Trećeg sveta, jer se izgradnja liberalnog poretka, kako na to ukazuje Rajerson Kristi (Ryerson Christie), vidi kao jedino sredstvo jačanja bezbednosti pojedinaca i zajednica, te se sledstveno svaki otpor tome tretira kao odstupanje od univerzalnih normi (Ryerson Christie, "Critical Voices and Human Security: To Endure, To Engage or To Critique?", *Security Dialogue*, Vol. 41, No. 2, April 2010, p. 186).

tivističkog saznanog pristupa da on počiva na egzaktno utvrđenim večnim i objektivnim istinama, navodno odvojenim od političkih interesa i vrednosnih orijentacija.

LJUDSKA BEZBEDNOST, RATOVANJE I FEMINISTIČKI PRISTUP: ČVORIŠNE TAČKE U STICANJU SAZNANJA O NASILNIM PRAKSAMA

Budući da je pozitivistički opredeljen (neo)realistički teorijski *mainstream* odbio da prizna saznanju vrednost koncepta ljudske bezbednosti, njegovi zastupnici su se okrenuli postpozitivističkom korpusu ne bi li nekako pokušali da izgrade teorijski i metodološki okvir prikladan za primenu u konkretnim istraživačkim poduhvatima.¹⁵ Robert Koks (*Robert Cox*) je još pre četiri decenije izneo argumentaciju o saznanjnim manjkavostima neorealističkog pristupa kada uzima anarhičnu stvarnost međunarodnih odnosa zdravo za gotovo i proučava samo kako se međunarodni poredak može očuvati u okolnostima stalnog rivalstva velikih sila.¹⁶ Koks je naglasio tesnu međusobnu isprepletanost znanja o stvarnosti i društvenih praksi, i to u smislu da svaka teorija u pozadini ima i svoju praktično-političku svrhu, te da u povratnoj sprezi posredno utiče na kreiranje stvarnosti. Time je on nagovestio otvaranje istraživačkog polja oko centralnog pitanja: kako postojeća struktura i dinamika globalne moći mogu da se promene, odnosno kako da se praksa svetske politike reorganizuje tako da omogući univerzalnu emancipaciju svih ljudi, a posebno marginalizovanih društvenih grupa i slojeva koji su najviše sputani u ostvarivanju ljudskog potencijala.¹⁷

Kritički pristup ljudskoj bezbednosti u kontekstu proučavanja rata kao jednog od osnovnih oblika međunarodnih odnosa trebalo bi da predstavlja svojevrsnu protivtežu shvatanju bezbednosti iz ugla političkih elita koje vode nacionalnu spoljnu politiku. Pošto u ovom radu želim da istaknem prednosti kritičkog pristupa u osvetljavanju aspekata rata kao društvene prakse u globalnoj areni koji su zanemareni u literaturi teorijskog *mainstream*-a, te budući da su delići mozaika znanja koji nedostaju oni koji govore o izvorima ljudske nebezbednosti uslovljenih ratnim operacijama, biram feministički pristup

---

¹⁵ Fen Osler Hampson, "Human Security", op. cit., p. 241.

¹⁶ Robert Cox, "Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory", *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 10, No. 2, 1981, pp. 126–155.

¹⁷ Pogledati kako se kasnije razvio kritički pristup u: Jim George, "Of Incarceration and Closure: Neorealism and the New/Old World Order", *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 22, No. 2, 1993, p. 218.

kao najpogodniji postpozitivistički saznavni pristup za tu svrhu. Nastojaju da ukažem na saznavne prednosti feminističkog pristupa u pogledu obuhvatnijeg i celovitog razumevanja svakodnevnih iskustava ljudi uhvaćenih u kobni vrtlog ratnih dešavanja kao proizvoda svetske politike koja se uvek odigrava daleko od onih koje najviše pogađa i potpuno van domašaja njihove volje i moći odlučivanja.

Feministički pristup proučavanju ljudske bezbednosti omogućava ne samo susret teorije i prakse, već i otvara jedan pravac moguće refleksije o normativnim polaznim osnovama i političkoj relevantnosti diskursa o bezbednosti.¹⁸ Delimično oslanjanje na socijalni konstruktivizam – uz pažljivo razumevanje političkih implikacija razdvajanja čina konstruisanja od čina predstavljanja konstrukta – čini se da je logičan ishod u izgradnji alternativnog teorijsko-metodološkog pristupa, jer se ponašanje, interesi i društveni odnosi shvataju kao socijalni konstrukti, što znači da mogu biti i dekonstruisani, te potom ponovo sazđani (preobraženi) ukoliko sputavaju ljudsku emancipaciju.¹⁹ Osnovne postavke socijalnog konstruktivizma uklapaju se u temeljne postavke koncepta ljudske bezbednosti, kao npr. u pogledu pretpostavke da su bezbednosne pretnje konstrukti, a ne nepromenjivi realiteti.

RAZOTKRIVANJE ODNOSA DOMINACIJE U PROIZVODNJI ZNANJA O LJUDSKOJ (NE)BEZBEDNOSTI

Mohamed Nuruzaman (Mohammed Nuruzzaman) kao zajednička obeležja koncepta ljudske bezbednosti, kritičke teorije i feminističkog pristupa, koja govore u prilog njihove integrativne primene u izučavanju fenomenologije ljudske bezbednosti, navodi ontološke elemente, normativnu utemeljenost, shvatanje o pojedincu kao referentnoj tački bezbednosti, te definisanje bezbednosti ne samo kao odsustva raznovrsnih pretnji već i kao uživanja u društvenoj i ekonomskoj pravdi kao pretpostavkama ostvarenja punih životnih mogućnosti.²⁰ Sarantakos (Sotirios Sarantakos) smatra da feministički saznavni

---

¹⁸ Bernedette Muthien, "Human Security Paradigms through a Gendered Lens", *Agenda: Empowering Women for Gender Equity*, No. 43, 2000, pp. 46–56.

¹⁹ Maja Zehfuss, *Constructivism in International Relations: The politics of reality*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, pp. 259–263; Petr Drulák, "Reflexivity and structural change", in: Stefano Guzzini and Anna Leander (eds.), *Constructivism and International Relations: Alexander Wendt and his critics*, Routledge, Oxon and New York, 2006, pp. 138–157.

²⁰ Mohammed Nuruzzaman, "Paradigms in Conflict: The Contested Claims of Human Security, Critical Theory and Feminism", *Cooperation and Conflict: Journal of the Nordic International Studies Association*, Vol. 41, No. 3, 2006, p. 297.

pristup može da, u društvenim naukama generalno, pomogne da se razotkriju zanemareni aspekti društvene stvarnosti i problem pristrasnosti koji se pojavljuje u njihovom istraživanju, pruži novi pogled na opažanje stvarnosti, ukaže na odnose potlačenosti i diskriminisanosti i pokrenu pitanja u pravcu redefinisavanja ideje čovečnosti.²¹

Feministički pristup istraživanju društvenih pojava i procesa uključuje i analizu mehanizama proizvodnje znanja, odnosno čini napor da se utvrdi ko proizvodi znanje i za koga, kojim resursima, na koji način i kojim oruđima, te u kojoj socijalnoj situaciji (u istorijski datoj stvarnosti).²² Reč je o tome da se analizom procesa proizvodnje znanja nastoje prevladati isključenost ili marginalizovanost pojedinačnog ili kolektivnog životnog iskustva spram dominantne/zvanične (državne) verzije npr. ratnih događaja i njihovih posledica po neku zajednicu. Kako proizvodnjom znanja dominiraju upravo oni koji vladaju jednom političkom zajednicom, zvanična verzija stvarnosti nikada nije objektivna i celovita posmatrano iz perspektive marginalizovanih. Zajedničke normativne postavke kritičkog pristupa i feminističkog epistemološkog svetonazora susreću se u izučavanju ljudske bezbednosti upravo u tačkama gde naglašavaju partikularne interese koji stoje iza zvaničnog diskursa.²³ Stoga u potpunosti stoji tvrdnja Hadsonove (Heidi Hudson) da kontekstualizovanost feminističke analize otklanja slabost olakih generalizacija, koje se često pojavljuju u društvenim naukama, pa i u izučavanju fenomenologije ljudske bezbednosti.²⁴

Hogensenova i Stuvojeva (Gunhild Hoogensen, Kirsti Stuvøy) zastupaju tezu da feministički pristup nudi spoznaju dinamike moći kroz optiku odnosa između dominantnih i nedominantnih, gde se opažanje ljudske (ne)bezbednosti razdvaja od potrebe za bezbednošću; npr. da definisanje bezbednosti iz perspektive dominantnih ne odražava bezbednosne potrebe nedominantnih.²⁵ Utoliko dve autorke uzimaju koncept ljudske bezbednosti kao epistemološko uporište za empirijsko istraživanje bezbednosnih fenomena i procesa u kategorijama praksi delatnika (*agents*) (ne)bezbednosti, i to prvenstveno

---

²¹ Sotirios Sarantakos, *Social Research*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2005, p. 60.

²² Caroline Ramazanoglu and Janet Holland, *Feminist Methodology, Challenges and Choices*, SAGE Publications, London, 2002, p. 50.

²³ Heidi Hudson, "‘Doing’ Security As Though Humans Matter: A Feminist Perspective on Gender and the Politics of Human Security", *Security Dialogue*, Vol. 36, No. 2, 2005, p. 162.

²⁴ *Ibid.*, p. 159.

²⁵ Opširnije pogledati argumentaciju u: Gunhild Hoogensen & Kirsti Stuvøy, "Gender, Resistance and Human Security", *Security Dialogue*, Vol. 37, No. 2, 2006, pp. 217–224.

onih koji se nalaze van narativa o nacionalnoj bezbednosti kao suverenosti države. Dve autorke smatraju da se glavna korist od feminističkog pristupa sastoji u lakšem prepoznavanju bezbednosnih odnosa na podržavnim nivoima (čak i u porodici), budući da razotkrivanjem strukturnih obeležja nekog konkretnog odnosa dominacije utvrđujemo i izvore ljudske nebezbednosti na čijem se udaru nalaze pojedine društvene grupe.²⁶ Opisani pristup ukazuje i na oprečnost empirijskog spram apstraktnog, koja se često pojavljuje u naučnim istraživanjima i iskrivljuje dobijene rezultate, a time i zaključak. Bezbednosne prakse pojedinaca čini vidljivim stvarnost bezbednosne fenomenologije, za razliku od apstrahovanih procena državnih institucija o bezbednosnim potrebama stanovništva.

Jednostavan misaoni ogled sproveden na tragu Nuruzamanove i Sarantakosove opservacije pokazuje da kritičko sagledavanje ratnih operacija kao izvora ljudske nebezbednosti uslovljene odnosima dominacije nije tako jednoznačno, kao što bi se to dalo zaključiti na osnovu tradicionalne *mainstream* analize. Za razliku od identifikovanja npr. intervencionističkih trupa kao nedvosmislenog izvora nebezbednosti, feministička analiza probija zaslepljujući sjaj tehnološki napredne ratne mašinerije i dodatno ukazuje da vojnici intervenišuće sile takođe mogu posredno da budu objekat nebezbednosti. Na primer, intervenišuće trupe se sastoje najvećim delom od vojnika regrutovanih iz najsiromašnijih slojeva stanovništva, osuđenih na životarenje u začaranom krugu oskudice, ili pak iz zatvorskih ustanova, uz obećanje da će im biti ukinuta izrečena kazna. Sama determinisanost njihovog izbora vojničke karijere kao manjeg zla u odnosu na dotadašnju socijalnu situaciju, a zapravo faktičko odsustvo slobodnog izbora načina razvoja životnih potencijala, čini od tako primljenih vojnika u isto vreme i metu nebezbednosti, a ne samo izvor za neprijatelja.

Ako ljudsku bezbednost definišemo i kao uživanje u društvenoj i ekonomskoj pravdi, jasno je da manje ili više prikrivena diskriminisanost mladih na osnovu porekla iz urbanog geta drastično sužava njihove životne izbore i usmerava ih ka kovitlacu ljudske nebezbednosti, u koji neminovno bivaju „usisani” kao borci u beskrajnim asimetričnim ratovima širom globalne periferije. Teško da za nekog pojedinca možemo da kažemo da je bezbedan ako on mora da se izloži velikoj verovatnoći od smrti, zadobijanja trajnog invaliditeta i/ili posttraumatskog stresnog poremećaja da bi mogao jednog dana da – ako preživi i ostane zdrav – uživa u obećanoj društvenoj i ekonomskoj pravdi. Naravno, u zvaničnoj interpretaciji ratnih dešavanja bivši vojnici su predstavljeni kao heroji domovine, ali često ostaju na marginama društva i daleko od statusa privilegovanih slojeva koji nisu morali da podnesu iste rizike

---

²⁶ Gunhild Hoogensen & Kirsti Stuvøy, “Gender, Resistance and Human Security”, *Security Dialogue*, Vol. 37, No. 2, 2006, p. 224.

da bi uživali u društvenoj i ekonomskoj pravdi. Olaka generalizacija zvaničnog političkog establišmenta u vidu diskursa o herojstvu, i to u okolnostima moralno kontroverznog ratovanja ranog 21. veka, zapravo prikriva faktičku isključenost životnog iskustva ratnih veterana iz dominantne verzije ratnih događaja. Zvanični diskurs ne trpi pokazivanje telesnih i psihičkih slabosti bivših boraca, jer one narušavaju idealizovanu predstavu o moralnoj čistoći pobede i ogoljuju istinu o strukturnoj ljudskoj nebezbednosti onih sa dna hijerarhijske lestvice društvene moći.

HIJERARHIJE MOĆI I SUVERENOST KAO IZVORI LJUDSKE NEBEZBEDNOSTI

Komplementarnost koncepta ljudske bezbednosti i feminističkog pristupa ogleda se i u zajedničkom osporavanju teorijskog *mainstreama* u delu koji se tiče državnocentričnog shvatanja moći u svetskoj politici, koje zanemaruje štetne prateće posledice politike nacionalne bezbednosti po nepriviligovane i viktimizovane grupe u vidu ratne devastacije.²⁷ Marčandova i Ranjanova (Marianne H. Marchand, Anne Sisson Runyan) skreću pažnju na upotrebnu vrednost relacionog razmišljanja – shvaćenog kao paukova mreža unutar koje uporedo ali tenzično postoji više hijerarhija moći – zbog uvođenja subjektivnosti (shvatanja na nivou pojedinca) u analizu fenomenologije ljudske bezbednosti i ukazivanja da nejednakost u ovom području predstavlja odraz nejednakosti utkane u globalne odnose moći.²⁸ Feministički pristup izučavanju ljudske bezbednosti od pomoći je u razumevanju kako muškarci i žene postaju subjekti i nosioci nasilnih praksi kroz proces socijalizacije i reprodukovanje rodno posredovanih hijerarhijskih odnosa u društvu.²⁹ Proces političke socijalizacije tesno je isprepletan sa relacionim razmišljanjem jer se za pojedinca suverenost pojavljuje kao svojevrsni krov mreže višestrukih hijerarhija moći.

---

²⁷ Simon Dalby, "Contesting an Essential Concept: Reading the Dilemmas in Contemporary Security Discourse", in: Keith Krause and Michael C. Williams (eds.), *Critical security studies: Concepts and cases*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1997, pp. 7–8.

²⁸ Marianne H. Marchand and Anne Sisson Runyan, "Introduction: Feminist Sightings of Global Restructuring: Conceptualizations and Reconceptualizations", in: Marianne H. Marchand and Anne Sisson Runyan (eds.), *Gender and Global Restructuring: Sightings, Sites and Resistance*, Routledge, London, 2000, pp. 1–22.

²⁹ Pamela Scully, "Expanding the Concept of Gender-based Violence in Peacebuilding and Development", *Journal of Peacebuilding & Development*, Vol. 5, Issue 3, 2010, pp. 21–33.

Šarlot Huper (Charlotte Hooper) konceptom „muževne države” (*manly state*) kritikuje državnu suverenost kao vid represivne konceptualizacije i prakse muške dominacije i kontrole utemeljene na jasnoj podeli dvaju sfera – javne kao isključivo muške i privatne kao isključivo ženske.³⁰ Dok realisti suverenitet tumače u apstraktnim kategorijama nezavisnosti države kao međunarodnog aktera i njenog monopola i sposobnosti u pogledu upotrebe sile, feministički pristup sagledava suverenitet kao vrhovni izraz kolektivno, istorijski i socijalno konstruisane muške moći prikrivene ispod veštačke površine navodno vrednosno neutralne rodne stvarnosti spoljne i svetske politike.³¹ Suverenitet označava hijerarhiju moći reprodukovanu kroz preovlađujuće diskurse, institucionalizovane norme i prakse, te procese i uloge socijalne identifikacije, koji se prelivaju i na stvarno životno iskustvo uslovljeno datošću mesta, vremena i društvenog položaja.³² Suverena moć jedne političke zajednice na planu potencijala projektovanja sile u međunarodnoj areni često se tumači i odmerava u ključu stopa nataliteta i prirodnog priraštaja kao osnovnih demografskih pokazatelja. Reč je o zadiranju u sferu privatnosti, u kojoj su, prema patrijarhalnom rodnom uzoru, glavni akteri žene kao majke, od kojih se očekuje da budu poslušne fabrike muške dece kao ljudskih resursa za buduće ratove. Ipak, u zvaničnim narativima retko ima mesta za žensko iskustvo kada ono ne podupire ratne ciljeve „muževne države”, a pogotovo ako jasno svedoči o tragičnim učincima ljudske nebezbednosti prouzrokovane ratnim poduhvatom ili njegovim negativnim posledicama koje se prelivaju sa međunarodnog na nacionalni nivo. Istraživači zastupnici teorijskog *mainstreama* ostavljaju po strani dilemu, po mom mišljenju očigledne etičke prirode, o tome da li je opstanak države kao krajnji kolektivni cilj jedino moguće postići pribegavanjem ratu kao sredstvu za postizanje mira – ili primena oružane sile ipak treba da bude poslednje sredstvo. Saznajna moć feminističkog pristupa izučavanju ljudske (ne)bezbednosti ogleda se i u tome što dovodi u pitanje mogućnost savršeno kontrolisane i koherentne bezbednosne politike koja bi mogla da pruži odgovor na svaku međunarodnu kontigentnost.³³

Primenjen u kontekstu proučavanja ljudske (ne)bezbednosti u ratovanju, koncept „muževne države” je sazajno vredan zato što naglašava da žena figurira

---

³⁰ Charlotte Hooper, *Manly states: Masculinities, international relations and gender politics*, Columbia University Press, New York, 2001.

³¹ Gillian Young, “Feminist International Relations: A contradiction in terms?”, *International Affairs*, Vol. 80, Issue 1, January 2004, pp. 81–82.

³² Sandra Whitworth, “Feminist Perspectives”, in: Paul D. Williams (ed.), *Security studies: An introduction*, Routledge, Oxon and New York, 2008, p. 106.

³³ Annick T.R. Wibben, “Feminist security studies”, in: Myriam Dunn Cavelty and Victor Mauer (eds.), *The Routledge Handbook of Security Studies*, Routledge, Oxon and New York, 2010, p. 88.

kao objekat muškarčeve zaštite, budući da je borba oduvek stvar muškarca kao branitelja doma, a ne žene kao supruge i majke. Oblikovanje uzora muškosti i ženskosti usmereno na ispunjavanje uloge u ratu kao društvenom poduhvatu posredno stvara strukturne uslove za pojavu izvora ljudske nebezbednosti već unutar granica samog društva, bez da je došlo do borbenih operacija sa neprijateljem. Nasilne prakse koje se svakodnevno prenose iz područja militarizovane muškosti u privatnost doma najčešće ostaju van vidnog/saznajnog pogleda istraživača ljudske bezbednosti, jer se smatra da ne pripadaju domenu ratovanja, te su stoga irelevantne. Tako važan deo ženskog iskustva nebezbednosti vezanog za ratovanje kao društvenu praksu ne samo da ne ulazi u proces proizvodnje znanja – npr. poput stalnih protesta majki američkih vojnika za okončanje intervencionističke politike SAD – nego se prećutkuje kao nepoželjno jer kvari zvanične odbrambene narative i krnji idealizovanu sliku suverenosti kao izraza apsolutne moći kojoj se potčinjavaju volje svih pojedinaca.³⁴ Feministički pristup je utoliko saznajno značajan jer razotkriva da su narativi o ženskom iskustvu nebezbednosti prihvatljivi samo dokle god služe legitimizaciji rata i reprodukciji identiteta države negativnom stereotipizacijom „drugih“. Drugim rečima, žensko iskustvo je preporučljivo za istraživanje dokle god je podređeno muškom iskustvu borca-zaštitnika i dok ne zadire u domaće izvore ljudske nebezbednosti.

„LIČNO JE MEĐUNARODNO, MEĐUNARODNO JE LIČNO“

Feministički pristup doprinosi proučavanju ljudske bezbednosti i tako što u nastojanju da analitički obuhvati životno iskustvo vezano za raznovrsne izvore nesigurnosti uzima dom i telo kao saznajne nivoe. Još je 1990. godine Sintija Enlo (Cynthia Enloe) u svojoj knjizi *Banane, plaže i baze* iznela čuvenu tezu da je lično međunarodno, a međunarodno je lično.³⁵ Kada je reč o ispitivanju ljudske (ne)bezbednosti u kontekstu ratovanja kao društvene prakse, feministički pristup se usredsređuje na veze između različitih vidova nasilnih obrazaca ponašanja (povezanost mikro i makrooblika nasilja), na načine kako se nasilne prakse prelivaju sa jednog na drugi nivo (npr. sa fronta na porodično okruženje) i na činjenicu da se nasilje obično nastavlja i nakon rata,

---

³⁴ Krista Hunt, “The ‘War on Terrorism’”, in: Laura J. Shepherd (ed.), *Gender Matters in Global Politics: A feminist introduction to International Relations*, Routledge, Oxon and New York, 2010, pp. 116–126.

³⁵ Cynthia Enloe, *Bananas, Beaches & Bases: Making Feminist Sense of International Politics*, University of California Press, Oakland, 1990.

jer se u njegovoj pozadini nalaze političke i ekonomske nejednakosti (npr. nejednakosti koje sa globalnog prelivaju na nacionalni/lokalni nivo).³⁶

Verodostojno razotkrivanje ljudske (ne)bezbednosti moguće je kada se zanemari apstrahovana razdvojenost političke ravni (javnost, država, svetska politika) i nepolitičke ravni (intimni odnosi, dom, porodica) i kada se ono sprovodi uzimajući u obzir celovitost procesa proizvodnje znanja o događanjima u međunarodnoj areni i proizvodnje znanja o unutrašnjim i skrivenim mehanizmima održanja odnosa hegemonije i opravdavanja nasilnih državnih aktivnosti.³⁷ Čvorišne tačke ukrštanja privatne i javne (nacionalne, međunarodne) ravni u kontekstu ratovanja nalaze se tamo gde ostvarivanje geopolitičkih projekata primenom oružane sile neposredno ili posredno rađa ljudske nebezbednosti. Za razliku od (neo)realističkog pristupa ukotvijenog u državocentričnoj saznoj ravni, feministički pristup nastoji da rasvetli uticaje dinamike moći nacionalne ili međunarodne prirode na telo, dom i područje intimnosti.³⁸ Višedecenijski empirijski nalazi govore da je, iako na prvi pogled deluje potpuno apolitično, upravo privatna ravan delanja prepoznata kao mesto i prostor proizvodnje nebezbednosti, a posebno u kontekstu ratnog rušilaštva.³⁹

Nasilje kao interpersonalni odnos uvek je u privatnoj sferi tesno povezano sa nasiljem kao metodom sprovođenja spoljnopolitičkih ciljeva. Feministički sazajni pristup pokušava da ogoli mehanizme posredstvom kojih je intimnost utkana u nacionalne i globalne procese, spoljnopolitičke strategije i međunarodne događaje.⁴⁰ Kada je reč o ženskom ratnom iskustvu, intimnost je polje u kojem se stiču vektori nebezbednosti i to na najgrublje načine – pretnje po život i zdravlje više nisu samo van doma, na udaljenom bojištu. To je zato što žene u ratu postaju specifična meta nasilja ne kao individue, nego

---

³⁶ Aili Mari Tripp, "Toward a Gender Perspective on Human Security", in: Aili Mari Tripp, Myra Marx Ferree, and Christina Ewig (eds.), *Gender, Violence, and Human Security: Critical Feminist Perspectives*, New York University, New York and London, 2013, p. 16.

³⁷ Ruth Fincher, "From Dualisms to Multiplicities: Gendered Political Practices", in: Lynn A. Staeheli, Eleonore Kofman, and Linda J. Peake (eds.), *Mapping Women, Making Politics: Feminist Perspectives on Political Geography*, Routledge, New York and London, 2004, pp. 49–69.

³⁸ Vanessa A. Massaro and Jill Williams, "Feminist Geopolitics", *Geography Compass*, Vol. 7, Issue 8, 2013, p. 574.

³⁹ Jill Williams and Vanessa Massaro, "Feminist Geopolitics: Unpacking (In) Security, Animating Social Change", *Geopolitics*, Vol. 18, Issue 4, 2013, pp. 751–758.

⁴⁰ Rachel Pain, "Gendered violence: rotating intimacy", *Arena*, Vol. 46, Issue 4, 2014, pp. 351–353.

kao deo političke zajednice koji simbolički predstavlja vitalnost otelotvorenju u biološkoj, društvenoj i kulturnoj ulozi osiguranja novih vojnika koji će čuvati naciju od spoljnih napada. Žensko telo se u ratnim uslovima pojavljuje kao svojevrsna linija fronta i postaje izloženo seksualnoj viktimizaciji kao sredstvu ratne strategije neprijatelja. Sistematična silovanja žena sprovode se ciljano radi narušavanja reproduktivne sposobnosti žena kao prenosnika biološke supstance svog etniciteta i kao simbolički napad na sposobnost muškaraca da zaštite svoje žene, te čin poniženja žena kao oličenja nacionalnog ponosa i identiteta.⁴¹

NETIPIČNI NOSIOCI NASILNIH PRAKSI U RATOVANJU KAO IZVORI LJUDSKE NEBEZBEDNOSTI

Već sam napomenuo da se stanja ljudske bezbednosti i nebezbednosti ukrštaju u čvorištima gde država svojim akcijama, preduzetim sa namerom da zaštiti domaće stanovništvo ili lokalne žitelje zemlje globalne periferije u kojoj interveniše, prouzrokuje nova žarišta ljudske nebezbednosti. Takođe, čest je slučaj da nosioci nasilnih praksi u ratu često i sami postaju žrtve nasilja u posleratnom razdoblju – npr. usled osvete pobedničke strane. Stoga stoji tvrdnja da se telo pojavljuje u oprečnoj ulozi – kao objekat nebezbednosti usled ranjivosti i sklonosti uništenju, ali i kao nasilni akter koji uništava druga tela.⁴²

Saznajna prednost feminističkog pristupa u razmatranju pitanja dvojake prirode odnosa tela spram nasilne prakse u ratovanju ogleda se u tome što taj pristup ukazuje na ne toliko očiglednu činjenicu da i žene mogu da igraju uloge koje neposredno ili posredno stvaraju stanje ljudske nebezbednosti. Sada već u svetskoj javnosti nadaleko poznat slučaj sistematskog zlostavljanja ratnih zarobljenika u američkom zatvoru Abu Graib u Iraku (2004) postao je predmet akademske rasprave zato što su u prakse torture bile aktivno uključene i žene kao pripadnice američke vojske.⁴³ Video snimci i fotografije žena kako ponižavaju iračke zarobljenike intencionalno, pa čak i sa sadističkim uživanjem, uzdrmala je konvencionalne pretpostavke o moralnoj superiornosti i inherentnoj nesposobnosti žena da nanose bol i vrše seksualno

---

⁴¹ Miranda Alison, "Wartime sexual violence: Women's human rights and questions of masculinity", *Review of International Studies*, Vol. 33, Issue 1, January 2007, pp. 78–81.

⁴² Lauren Wilcox, *Bodies of Violence: Theorizing Embodied Subjects in International Relations*, Oxford University Press, Oxford and New York, 2015.

⁴³ Michelle Brown, "'Setting the Conditions' for Abu Ghraib: The Prison Nation Abroad", *American Quarterly*, Vol. 57, No. 3, 2005, pp. 973–997.

nasilje.⁴⁴ Na drugoj strani sveta i u drugačijim okolnostima poznata je masovna i aktivna uloga žena naroda Hutu u podsticanju, planiranju i organizovanju nasilja čiji su počinioci bili drugi, a lično u potkazivanju skrivenih pripadnika naroda Tutsi, pljačkanju imovine žrtava i, u manjoj meri, u silovanjima, torturi i likvidacijama.⁴⁵ Bez ulaženja u naučno objašnjenje mogućih uzroka ženskog nasilja u ratovanju – bilo da je to čist sadistički poriv univerzalan za sve ljude ili želja da muškim saborcima dokažu da nisu „slabiji pol” i tako izbore kolektivno priznanje prema patrijarhalnim merilima – feministički pristup razmatranjem tog fenomena zahvata dublje slojeve u ogoljavanju površinskih pojava slojeva ljudske nebezbednosti.

Fenomen devojčica vojnika/boraca je još jedan od primera kako feministički pristup, za razliku od *mainstream* analize koja tradicionalno čini previd u pogledu sposobnosti devojčica da aktivno učestvuju u borbenim operacijama, nastoji da razotkrije uzroke ulaska devojčica u borbene redove paravojnih formacija i terorističkih organizacija, a posebno razloge koji su rodno specifični. Meri Džejn Foks (Mary-Jane Fox) skreće pažnju na epistemološke distorzije kojima su sklona istraživanja zapadnih autora u vidu neprepoznavanja tačne uloge devojčica u borbenim trupama, te da li su one prvenstveno bezbednosna pretnja drugima ili su one same meta nebezbednosti koju projektuju paravojni lideri i lokalne ratne vođe.⁴⁶ Foksova ističe da devojčice pate i nakon rata, ali zbog stigmatizacije u lokalnoj zajednici i njihovog markiranja od strane međunarodnih organizacija i nacionalnih vlasti kao subjekata u procesu reintegracije – baš kao i muških saboraca.

ŠTA ZNANJU O LJUDSKOJ (NE)BEZBEDNOSTI MOŽE DA DODA ETIKA BRIGE?

Nataša Maria (Natasha Marhiah) naglašava da feministička primena koncepta ljudske bezbednosti može da pomogne u razotkrivanju kako se atribut ljudskosti (*human*) proizvodi posredstvom matrica moći/znanja i u pružanju

---

⁴⁴ Theresa Porter and Helen Gavin, “Perceptions of Evil from Abu Ghraib: Female Prison Guards and Sexual Violence”, in: *Evil, Women and the Feminine*, 7th Global Meeting, 6–8 May 2015, Dubrovnik, Croatia, <http://eprints.hud.ac.uk/id/eprint/24595/1/GavinPerceptions.pdf> (Accessed September 15, 2020).

⁴⁵ Sara E. Brown, “Female Perpetrators of the Rwandan Genocide”, *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 16, Issue 3, September 2014, pp. 448–469; Dara Kay Cohen, “Female Combatants and the Perpetration of Violence: Wartime Rape in the Sierra Leone Civil War”, *World Politics*, Vol. 65, No. 3, July 2013, pp. 383–415.

⁴⁶ Mary-Jane Fox, “Girl Soldiers: Human Security and Gendered Insecurity”, *Security Dialogue*, Vol. 35, No. 4, 2004, pp. 465–479.

refleksivističkog uvida u to kako taj atribut indirektno podstiče reprodukciju nasilnih praksi, te time održava strukturne izvore ljudske nebezbednosti.⁴⁷ Reč je o tome da je atribut ljudskosti socijalno konstruisan na osnovu ideala racionalnog autonomnog delatnika proisteklog iz liberalističke političko-filozofske tradicije. Ideal je partikularan jer odražava model razuma koji saznaje samo na način inherentan intelektualnim i perceptivnim svojstvima muškarca, dok su karakteristike pridate ženskosti u potpunosti isključene.⁴⁸ Ženskost je iracionalna, slaba, previše emotivna i zavisna, pa njene intuitivne i emocionalne karakteristike navodno čine muškarce „prirodno” superiornim u intelektualnim delatnostima.⁴⁹ Teza počiva na dualističkom shvatanju tela kao svojevrzne nesavršene mašine i uma kao „gospodara” tela – um saznaje, a telo samo oseća.

Feminističko stanovište etike brige utemeljeno na empatičnosti nastoji da nadomesti saznavnu uskost binarnosti ugrađene u liberalističko tumačenje koncepta ljudske bezbednosti. Primera radi, Tina Vaitinen (Tiina Vaittinen) zastupa tezu da je za valjanu analizu ljudske (ne)bezbednosti važno raskrinkati nerealističnost (neo)liberalnog diskursa o idealnom pojedincu/subjektu kao samosvojnom *homo oeconomicusu* uzetom u modelu maskulinizovanog bestelesnog bića koje racionalno i utilitarno odlučuje zarad opšteg dobra, a nikada ne podleže bilo kojoj vrsti ranjivosti ili rizika.⁵⁰ Vaitinenova naglašava da je svako od nas ranjiv samom činjenicom utelovljenosti – ne samo žene, stari i deca – te da svako zavisi od drugih (tela) zbog uključenosti u interpersonalne odnose kao dela sveobuhvatne mreže društvenih odnosa ispletene i razastrte na više socijetalnih nivoa. Feministički pristup utoliko treba da popravi propuste koje (neo)realističke pozitivističke epistemologije prave u analizi globalne politike i izvora nebezbednosti, uzimajući zdravo za gotovo tu iluzornu (neo)liberalističku premisu o neranjivosti. Primena stanovišta etike brige u planiranju i sprovođenju vojnih operacija mogla bi da uvaži nepovoljan položaj marginalizovanih grupa stanovništva i da generalno izbegava

---

⁴⁷ Natasha Marhia, “Some humans are more *Human* than Others: Troubling the ‘human’ in human security from a critical feminist perspective”, *Security Dialogue*, Vol. 44, No. 1, 2013, pp. 19–35.

⁴⁸ Linda Martin Alcoff, “Feminist theory and social science: New knowledges, new epistemologies”, in: Nancy Duncan (ed.), *BodySpace: Destabilizing geographies of gender and sexuality*, Routledge, London and New York, 2005, pp. 13–14.

⁴⁹ Susan Hekman, “Feminism”, in: Simon Malpas and Paul Wake (eds.), *The Routledge Companion to Critical Theory*, Routledge, Oxon & New York, 2006, pp. 91–101.

⁵⁰ Tiina Vaittinen, “Embodied in/security as care needs”, in: Caron E. Gentry, Laura J. Shepherd and Laura Sjoberg (eds.), *The Routledge Handbook of Gender and Security*, Routledge, Oxon and New York, 2019, p. 246.

stvaranje novih izvora ljudske nebezbednosti, koji najčešće pogađaju upravo taj deo populacije i to dugo nakon okončanja oružanog sukoba.

Kerol Kon (Carol Cohn) ukazuje na jednako iluzornu neranjivost spolj-nopolitičkih odlučilaca koje (neo)liberalni diskurs i pozitivistički pristup u proučavanju rata vidi kao racionalne aktere apstrahovane od vlastite utelovljenosti; neranjivost je odlika samo „slabih” (žena, dece itd.).⁵¹ Konova primećuje da su posledice projektovanja tako shvaćene neranjivosti na druge vidljive u pogledu prepoznavanja čija je ljudska bezbednost ugrožena, a čija ne. Neranjivost i samostalnost kao norma (neo)liberalne politike bezbednosti na nacionalnom i međunarodnom nivou čine da van vidnog/saznajnog polja naučnih istraživanja o ljudskoj bezbednosti ostaju svi oni kojima treba nega i zaštita, jer se oni smatraju izuzetkom – manjinom koja narušava „poredak” racionalne autonomije. Vaitinenova pak skreće pažnju da sva tela ne dele jednaku važnost u pogledu pružanja nege, zato što se tretiraju kao objekti postojećih odnosa moći budući da im se u prevladajućim materijalno-diskurzivnim porecima pripisuje različita vrednost, te, shodno tome, veća podobnost za negu i osiguravanje tela od pretnji.⁵² Vaitinenova naznačava oprečnost koja se pojavljuje između etike brige, za koju svako telo ima egzistencijalnu potrebu za dobijanjem brige drugih tela kako bi opstalo, i premise tradicionalnih studija bezbednosti da sva živa tela predstavljaju spoljašnju pretnju po druga tela.⁵³ Na taj način feministički pristup pruža dodatni uvid u fenomenologiju ljudske (ne)bezbednosti razotkrivanjem povratne sprege između odnosa brige o drugom i antagonističkih odnosa (pretnje), gde je zavisnost od nege koju pružaju druga tela uvek tumačena kao feminizovana, a pretnja koja dolazi od drugih tela kao maskulinizovana. Feministički pristup ukazuje da obe ontologije verodostojno opisuju ljudsku utelovljenost, ali da reprodukuju oprečne bezbednosne prakse, budući da se briga koju dobijamo temelji na tome kakva tela zaista jesu, a strah od drugih počiva na našim pretpostavkama kakva bi tela drugih mogla da budu za nas.

Relaciona ontologija utkana u etiku brige o drugom može da pruži sazajni doprinos analizi složene stvarnosti ljudske nebezbednosti kroz društvenu konstituisanost mreža interpersonalnih odnosa u kojima svako od nas deli svoje biće sa drugima – otvoren je za drugost.⁵⁴ Prema mišljenju Truongove (Thanh-Dam Truong), relaciona ontologija prepoznaje i kvalitet veze između

---

⁵¹ Carol Cohn, “‘Maternal thinking’ and the concept of vulnerability in security paradigms, policies and practices”, *Journal of International Political Theory*, Vol. 10, Issue 1, 2014, pp. 46–69.

⁵² Tiina Vaitinen, “Embodied in/security as care needs”, op. cit., p. 247.

⁵³ *Ibid.*, pp. 248–249.

⁵⁴ Thanh-Dam Truong, “Feminist knowledge and human security: Bridging rifts through the epistemology of care”, Working Paper No. 481, September 2009,

višestrukih referentnih objekata bezbednosti (institucija, zajednica i ljudi) i dovodi ga u kontekst ranjivosti ljudi i njihovih zajednica.⁵⁵ Saznajna perspektiva etike brige omogućava da se lakše uoče štetni učinci nenasilnih instrumenata spoljne politike po ljudsku bezbednost, poput npr. razorne moći ekonomskih sankcija koje uvek pogađaju stanovništvo sa društvene margine. Ekonomske sankcije kao priprema za rat ili samo ratno stanje podrivaju upravo ljudsku bezbednost, jer smanjenjem prihoda i sužavanjem mogućnosti da se oni ostvare uskraćuju ili drastično ometaju uživanje ljudskih prava i razvoj životnih potencijala. Etika brige sagledava izvore ljudske nebezbednosti u svetlu afektivnih veza zasnovanih na sposobnosti svakog pojedinca da primi i uzvрати ljubav, negu i solidarnost pod jednakim uslovima u različitim mrežama socijalnih odnosa; veze koje nadilaze institucije.⁵⁶

ZAKLJUČAK

Klasičan pristup istraživanju rata kao oblika međunarodnih odnosa usredsređen je isključivo na makroravan odlučivanja političkog i/ili vojnog vođstva sukobljenih država ili nedržavnih aktera. *Mainstream* teorijsko shvatanje predmeta istraživanja u naučnoj disciplini međunarodnih odnosa pretežno je ograničeno na okolnosti (činioce) i način formulisanja, donošenja i sprovođenja odluka radi ostvarenja ciljeva projektovanih na druge međunarodne aktere radi promene njihovog ponašanja. Stoga ne čudi što teorijski *mainstream* međunarodnih odnosa ne smatra relevantnim istraživačkim pitanjem učinak rata na živote običnih ljudi, niti prepoznaje postojanje kontinuuma nasilja u vidu povratne sprege između nasilnih obrazaca ponašanja u mirnodopskoj socijalnoj dinamici i sistematičnosti nasilja u ratu. Zbog toga sam u ovom radu pošao od teze da je uvođenje koncepta ljudske bezbednosti u proučavanje fenomenologije nasilnih praksi u međunarodnim odnosima od velike epistemološke važnosti za celovitost objašnjenja stvarnosti međunarodnih odnosa, jer se njime sazajno obuhvata i opažanje pojedinaca o (ne)bezbednosti, a ne samo stanje bezbednosti sagledano kroz optiku koncepta nacionalne bezbednosti i nacionalnog interesa. Izabrao sam da razmotrim prednosti feminističkog pristupa kao najpogodnijeg postpozitivističkog sazajnog pristupa za kritičko rasvetljavanje aspekata rata zanemarenih u teorijskom *mainstreamu*.

Institute of Social Studies, The Hague, <https://repub.eur.nl/pub/18712/wp481.pdf> (Accessed September 16, 2020), p. 19.

⁵⁵ *Ibid.*, pp. 20–21.

⁵⁶ *Ibid.*, p. 23.

Primena feminističke saznanje pozicije može da doprinese širenju i produblivanju znanja o zanemarenim ili neprepoznatim aspektima fenomenologije ljudske (ne)bezbednosti u kontekstu ratovanja kao društvene prakse, odnosno da valjano opiše i objasni preostale „slepe mrlje” stvarnosti međunarodnih odnosa, te time nadomesti suženost vidnog polja pozitivistički opredeljenog disciplinarnog *mainstreama*. Na putu ka obuhvatnijem i celovitijem razumevanju svakodnevnih bezbednosnih iskustava ljudi uhvaćenih u razorni kovitlac ratnih događaja, saznanje prednosti feminističkog pristupa vidljive su u objašnjavanju međudejstva odnosa dominacije i proizvodnje znanja o ljudskoj (ne)bezbednosti, uticaja hijerarhija moći i suverenosti na stvaranje ljudske nebezbednosti, složene prirode netipičnih nosilaca nasilnih praksi i uloge etike brige u alternativnim načinima sagledavanja izvora ljudske nebezbednosti.

Iz analize doprinosa feminističkog pristupa, sprovedene u navedenim saznanjnim čvorišnim tačkama, čini se da se naslućuje suštinski problem teorijskog *mainstreama* u epistemološkom tretmanu ratovanja kao društvene prakse. Pozitivistički orijentisana epistemologija međunarodnih odnosa iznikla je i evoluirala na tlu etički sumnjive simbioze sa državničkom praksom, i to posebno u delu primene naučnih saznanja u strategijskom promišljanju i sprovođenju politike sile u kontekstu nekadašnje preraspodele i/ili disciplinovanja globalne periferije. Takva političko-pragmatska logika instrumentalnog uma ljude tretira utilitarno, odnosno isključivo u funkciji podrške koju oni mogu da pruže u projektovanju kolektivne/nacionalne moći u međunarodnoj areni (npr. u vidu oružane sile) – bilo kao vojnici, bilo kao žene koje rađaju buduće vojnike – dok su svi ostali beskorisni članovi zajednice. Nasuprot tome, polazna tačka feminističkog istraživačkog projekta je prepoznavanje položaja pojedinaca ili grupa u odnosu na to da li poseduju moć ili su obespravljani, odnosno kakvi su konkretni efekti njihovog položaja npr. na stanje njihove ljudske (ne)bezbednosti u kontekstu rata koji je povelu vladajuća elita, a u kojem su se oni našli bez sopstvenog pristanka. U proučavanju fenomenologije ljudske (ne)bezbednosti u kontekstu nasilnih praksi u međunarodnim odnosima feministički pristup raskrinkava napore države, odnosno vladajuće elite, da osigura suvereni položaj kao sveprisutan tumač bezbednosnih potreba stanovništva i da tako proizvedeno znanje legitimiše u vidu navodne činjenične osnove za donošenje odluke o vođenju rata.

Feministički pristup ima epistemološki potencijal za osvetljavanje aspekata ratovanja kao društvene prakse koji ukazuju na raznolik i specifičnu prirodu izvora ljudske nebezbednosti uslovljenu ratnim operacijama. On dodaje kamenčić mozaiku znanja koji omogućava celovito razumevanje svakodnevnih iskustava ljudi uhvaćenih u vrtlog ratnih dešavanja, suprotno njihovoj volji i moći odlučivanja. Zbog toga feministički pristup predstavlja i svojevrstan poziv na protivhegemonističku praksu u akademskom diskursu, pa i šire, u javnosti. Najvažnijim se čini njegov pokušaj da pruži održiv odgovor na središnje pitanje, a to je kako postojeća struktura i dinamika globalne

moći mogu da se promene tako da omoguće emancipaciju marginalizovanih društvenih grupa i slojeva koji su najviše sputani u ostvarivanju životnog potencijala, jer su trajno izloženi raznovrsnim izvorima ljudske nebezbednosti. Reč je o tome da se pristanak ljudi na život u okolnostima stalnih nebezbednosti ne može uzimati zdravo za gotovo zarad navodnog očuvanja nacionalne bezbednosti. Utoliko se politika zaštite i unapređenja nacionalne bezbednosti, koja uvećava nivo nebezbednosti stvaranjem novih rizika i pretnji, čini promašenim poduhvatom sa stanovišta razvoja životnih mogućnosti i ljudske emancipacije.

BIBLIOGRAFIJA

- [1] Alison Miranda, "Wartime sexual violence: Women's human rights and questions of masculinity", *Review of International Studies*, Vol. 33, Issue 1, January 2007, pp. 75–90.
- [2] Ayoob Mohammed, "Security in the Age of Globalization: Separating Appearance from Reality", in: Ersel Aydinli & James N. Rosenau (eds.), *Globalization, security, and the nation-state: Paradigms in transition*, State University of New York Press, Albany, 2005, pp. 9–26.
- [3] Brown Michelle, "'Setting the Conditions' for Abu Ghraib: The Prison Nation Abroad", *American Quarterly*, Vol. 57, No. 3, 2005, pp. 973–997.
- [4] Brown Sara E., "Female Perpetrators of the Rwandan Genocide", *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 16, Issue 3, September 2014, pp. 448–469.
- [5] Buzan Barry, *People, States, and Fear: The National Security Problem in International Relations*, Harvester Wheatsheaf Books, Brighton, 1983.
- [6] Christie Ryerson, "Critical Voices and Human Security: To Endure, To Engage or To Critique?", *Security Dialogue*, Vol. 41, No. 2, April 2010, pp. 169–190.
- [7] Cockburn Cynthia, "The Continuum of Violence: A Gender Perspective on War and Peace", in: Wenona Giles and Jennifer Hyndman (eds.), *Sites of Violence: Gender and Conflict Zones*, University of California Press, Berkley and Los Angeles, 2004, pp. 24–44.
- [8] Cohn Carol, "'Maternal thinking' and the concept of vulnerability in security paradigms, policies and practices", *Journal of International Political Theory*, Vol. 10, Issue 1, 2014, pp. 46–69.
- [9] Conteh-Morgan Earl, "Peacebuilding and Human Security: A Constructivist Perspective", *International Journal of Peace Studies*, Vol. 10, Issue 1, 2005, pp. 69–86.
- [10] Cox Robert, "Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory", *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 10, No. 2, 1981, pp. 126–155.

- [11] Dalby Simon, "Contesting an Essential Concept: Reading the Dilemmas in Contemporary Security Discourse", in: Keith Krause and Michael C. Williams (eds.), *Critical security studies: Concepts and cases*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1997, pp. 3–31.
- [12] Drulák Petr, "Reflexivity and structural change", in: Stefano Guzzini and Anna Leander (eds.), *Constructivism and International Relations: Alexander Wendt and his critics*, Routledge, Oxon and New York, 2006, pp. 138–157.
- [13] Enloe Cynthia, *Bananas, Beaches & Bases: Making Feminist Sense of International Politics*, University of California Press, Oakland, 1990.
- [14] Fincher Ruth, "From Dualisms to Multiplicities: Gendered Political Practices", in: Lynn A. Staeheli, Eleonore Kofman, and Linda J. Peake (eds.), *Mapping Women, Making Politics: Feminist Perspectives on Political Geography*, Routledge, New York and London, 2004, pp. 49–69.
- [15] Fox Mary-Jane, "Girl Soldiers: Human Security and Gendered Insecurity", *Security Dialogue*, Vol. 35, No. 4, 2004, pp. 465–479.
- [16] Gat Azar, *War in Human Civilization*, Oxford University Press, New York, 2006.
- [17] George Jim, "Of Incarceration and Closure: Neorealism and the New/Old World Order", *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 22, No. 2, 1993, pp. 197–234.
- [18] Guilmartin John F., "Ideology and Conflict: The Wars of the Ottoman Empire, 1453–1606", *Journal of Interdisciplinary History*, Vol. 18, No. 4, 1988, pp. 721–747.
- [19] Hekman Susan, "Feminism", in: Simon Malpas and Paul Wake (eds.), *The Routledge Companion to Critical Theory*, Routledge, Oxon & New York, 2006, pp. 91–101.
- [20] Hoogensen Gunhild & Stuvøy Kirsti, "Gender, Resistance and Human Security", *Security Dialogue*, Vol. 37, No. 2, 2006, pp. 207–228.
- [21] Hooper Charlotte, *Manly states: Masculinities, international relations and gender politics*, Columbia University Press, New York, 2001.
- [22] Hudson Heidi, "'Doing' Security As Though Humans Matter: A Feminist Perspective on Gender and the Politics of Human Security", *Security Dialogue*, Vol. 36, No. 2, 2005, pp. 155–174.
- [23] *Human Security Now*, The Report of the Commission on Human Security, New York, 2003.
- [24] Hunt Krista, "The 'War on Terrorism'", in: Laura J. Shepherd (ed.), *Gender Matters in Global Politics: A feminist introduction to International Relations*, Routledge, Oxon and New York, 2010, pp. 116–126.
- [25] Kay Cohen Dara, "Female Combatants and the Perpetration of Violence: Wartime Rape in the Sierra Leone Civil War", *World Politics*, Vol. 65, No. 3, July 2013, pp. 383–415.
- [26] MacFarlane Neil S. and Foong Khong Yuen, *Human Security and the UN: A Critical History*, Indiana University Press, Bloomington, 2006; "Human Development

- Report 1994: New Dimensions of Human Security”, UNDP, 1994, www.hdr.undp.org/en/content/human-development-report-1994 (Accessed August 10, 2020).
- [27] Marchand Marianne H. and Sisson Runyan Anne, “Introduction: Feminist Sightings of Global Restructuring: Conceptualizations and Reconceptualizations”, in: Marianne H. Marchand and Anne Sisson Runyan (eds.), *Gender and Global Restructuring: Sightings, Sites and Resistance*, Routledge, London, 2000, pp. 1–22.
- [28] Marhiah Natasha, “Some humans are more *Human* than Others: Troubling the ‘human’ in human security from a critical feminist perspective”, *Security Dialogue*, Vol. 44, No. 1, 2013, pp. 19–35.
- [29] Martin Alcoff Linda, “Feminist theory and social science: New knowledges, new epistemologies”, in: Nancy Duncan (ed.), *Bodyspace: Destabilizing geographies of gender and sexuality*, Routledge, London and New York, 2005, pp. 13–26.
- [30] Massaro Vanessa A. and Williams Jill, “Feminist Geopolitics”, *Geography Compass*, Vol. 7, Issue 8, 2013, pp. 567–577.
- [31] McCormack Tara, *Critique, security and power: The political limits to emancipatory approaches*, Routledge, Oxon and New York, 2010.
- [32] Muthien Bernedette, “Human Security Paradigms through a Gendered Lens”, *Agenda: Empowering Women for Gender Equity*, No. 43, 2000, pp. 46–56.
- [33] Nordstrom Carolyn, *Shadows of war: Violence, power, and international profiteering in the twenty-first century*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, and London, 2004.
- [34] Nuruzzaman Mohammed, “Paradigms in Conflict: The Contested Claims of Human Security, Critical Theory and Feminism”, *Cooperation and Conflict: Journal of the Nordic International Studies Association*, Vol. 41, No. 3, 2006, pp. 285–303.
- [35] Osler Hampson Fen, “Human Security”, in: Paul D. Williams (ed.), *Security studies: An introduction*, Routledge, Oxon and New York, 2008, pp. 229–243.
- [36] Pain Rachel, “Gendered violence: rotating intimacy”, *Arena*, Vol. 46, Issue 4, 2014, pp. 351–353.
- [37] Pedersen Emil Sloth, “Human Security – Defining and Applying the Concept”, in: Svetlana Stanarević, Goran J. Mandić, Ljubinka Katić (eds.), *4th International Academic Conference on Human Security: The proceedings of human security and new technologies*, University of Belgrade – Faculty of Security Studies, Belgrade, 2018, pp. 249–263.
- [38] Porter Theresa and Gavin Helen, *Perceptions of Evil from Abu Ghraib: Female Prison Guards and Sexual Violence*, in: *Evil, Women and the Feminine*, 7th Global Meeting, 6–8 May 2015, Dubrovnik, Croatia, <http://eprints.hud.ac.uk/id/eprint/24595/1/GavinPerceptions.pdf> (Accessed September 15, 2020).
- [39] Ramazanoglu Caroline and Holland Janet, *Feminist Methodology, Challenges and Choices*, SAGE Publications, London, 2002.
- [40] Richmond Oliver P., “Emancipatory Forms of Human Security and Liberal Peacebuilding”, *International Journal*, Vol. 62, No. 3, 2007, pp. 458–477.

- [41] Sarantakos Sotirios, *Social Research*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2005.
- [42] Scully Pamela, "Expanding the Concept of Gender-based Violence in Peacebuilding and Development", *Journal of Peacebuilding & Development*, Vol. 5, Issue 3, 2010, pp. 21–33.
- [43] Svensson Katja, "Human security as inclusive security – gender, epistemology and equality", *African Security Review*, Vol. 16, No. 2, 2007, pp. 1–13.
- [44] Thakur Ramesh, "A Political Worldview", *Security Dialogue*, Vol. 35, No. 3, 2004, pp. 347–348.
- [45] Tripp Aili Mari, "Toward a Gender Perspective on Human Security", in: Aili Mari Tripp, Myra Marx Ferree, and Christina Ewig (eds.), *Gender, Violence, and Human Security: Critical Feminist Perspectives*, New York University, New York and London, 2013, pp. 3–32.
- [46] True Jacqui and Tanyag Maria, "Violence Against Women/Violence in the World: Toward a feminist conceptualization of global violence", in: Caron E. Gentry, Laura J. Shepherd and Laura Sjoberg (eds.), *The Routledge Handbook of Gender and Security*, Routledge, Oxon and New York, 2019, pp. 15–26.
- [47] Truong Thanh-Dam, "Feminist knowledge and human security: Bridging rifts through the epistemology of care", Working Paper No. 481, September 2009, Institute of Social Studies, The Hague, <https://repub.eur.nl/pub/18712/wp481.pdf> (Accessed September 16, 2020).
- [48] Vaittinen Tiina, "Embodied in/security as care needs", in: Caron E. Gentry, Laura J. Shepherd and Laura Sjoberg (eds.), *The Routledge Handbook of Gender and Security*, Routledge, Oxon and New York, 2019, pp. 241–251.
- [49] Whitworth Sandra, "Feminist Perspectives", in: Paul D. Williams (ed.), *Security studies: An introduction*, Routledge, Oxon and New York, 2008, pp. 103–115.
- [50] Wibben Annick T.R., "Feminist security studies", in: Myriam Dunn Cavelty and Victor Mauer (eds.), *The Routledge Handbook of Security Studies*, Routledge, Oxon and New York, 2010, pp. 84–94.
- [51] Wilcox Lauren, *Bodies of Violence: Theorizing Embodied Subjects in International Relations*, Oxford University Press, Oxford and New York, 2015.
- [52] Williams Jill and Massaro Vanessa, "Feminist Geopolitics: Unpacking (In)Security, Animating Social Change", *Geopolitics*, Vol. 18, Issue 4, 2013, pp. 751–758.
- [53] Young Gillian, "Feminist International Relations: A contradiction in terms?", *International Affairs*, Vol. 80, Issue 1, January 2004, pp. 75–87.
- [54] Zehfuss Maja, *Constructivism in International Relations: The politics of reality*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.

Srđan T. Korac

HUMAN (IN)SECURITY, WARFARE AND INTERNATIONAL
RELATIONS: A FEMINIST RESEARCH APPROACH

Abstract

The article examines how feminist research approach as a part of critical theories of international relations and international security may contribute to broadening and deepening knowledge of the disregarded and/or unrecognised aspects of phenomenology of human (in)security in the context of warfare. The author identifies the node points in which the basic tenets of the feminist research approach intersect with the need for a valid description and explanation of the remaining “blind spots” in human (in)security as viewed from the perspective of the reality of international politics, and in doing so to expand the narrow view of the positivist IR mainstream. The analysis of epistemological pros of the feminist approach has been done with a view to: the interactions between the relations of domination and the production of knowledge about human (in)security; the impact of power hierarchies and sovereignty on human insecurity; the complex nature of atypical violent practices; and ethics of care. The author concludes that the feminist research approach has an epistemological potential to underscore aspects of warfare neglected in the theoretical mainstream IR literature, and especially the aspects that indicate the diverse and specific nature of war-related sources of human insecurity. The feminist approach may add a pebble to the mosaic of knowledge that enables a complete understanding of the everyday experiences of people trapped in the whirlpool of war events, contrary to their will and deliberation.

Key words

human security, international relations, international security, warfare, critical theories, feminist theories.